

Dr. sc. Muris Bajramović

LICA RAZBIJENOG OGLEDALA: ISTE OČI M. I M.***Sažetak***

Roman Tražim objašnjenje se bavi konstruiranjem identiteta, temom koja je već desetljećima piscima interesantna. Ovaj roman je interesantniji jer tematizira radikalnu promjenu identiteta, u formi konvertitkinje Marije koja postaje Mejrem. Sam taj process po sebi ne bi bio problematičan da se ne nailazi na otpor sredine u kojoj Marija živi. Pri tome razlika postaje raskol, a subject konvertit mora rješavati novonastale identitetarne probleme na mnogo polja.

Ključne riječi: roman, postmoderna, identitet

Postoje u svakoj književnosti spisatelji, koji iako zavređuju, ne dolaze u zanimanje *mainstreama* književne kritike. Takvo je stvaralaštvo i Esme Bandić. U BiH je gotovo nepoznata a u susjednim državama nagrađivana autorica. Rođena u Zadru, živi u Travniku. Autorica je više zbirki poezije, ali i više romana. Romani *Sulatnov ferman* i *Oko ognja* su već nagrađivani.

U žiži našeg interesovanja našao se roman *Tražim objašnjenje* (*Roman jedne konvertitkinje*), roman koji je zanimljiv iz više razloga, a suštinski se bavi savremenim pitanjima konstruiranja identiteta.

Već uvodna metafikcijska napomena¹ u romanu Esme Bandić, ali i trasiranje književnosti u okvirima vlastitog iskustva, te poziva na komunikaciju, a sve u okvirima ljudskih prava i sloboda govora i mišljenja, pa i vjerovanja, dovoljno određuju poetički okvir ovog romana, simboličkog naslova i podnaslova.

U tome bi se ozbiljniji čitalac mogao zapitati da li i u paradoskalnom svijetu XXI stoljeća još uvijek imamo glasove koje vape i traže za objašnjenjem/objašnjenjima, koji tragaju za svojim putevima i izgrađuju svoje identitete, a još uvijek u strahu od toga

¹ Naime, autorica započinje sa citatom o književnim likovima iz romana Istorija bolesti Tvrtka Kulenovića, nastavlja sa Jungovim citatom o vezi psihologije i umjetnosti, a završava svojom „napomenom“ o ljudskim pravima i slobodama ispovijedanja vjere koja su garantirana Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. . .

da budu proglašeni kao drugost i odbačeni na marginu, samo zbog svojih *konverzija*. Izgleda su u postmodernom, ili čak post-postmodernom društvu jedino isplative konverzije one materijalne prirode na bankovnim računima. Ove duhovne prirode se malo teže shvataju i malo teže objašnjavaju. Pri tome, ne sasvim slučajno se autorica poziva na evropski sistem ljudskih prava, jer su to sistemi vrijednosti na koje se trebamo pozivati. No, isto tako, kao jedna sada već savremena opasnost, nad Evropom se ponovo javlja krajnji radikalni desničarski duh, koji kako svakodnevno svjedočimo, u toj istoj Evropi, nastoji zakidati prava Drugih.

Autorica pokazuje da živimo u svijetu u kojem je jedino moguće ogledanje sebe u drugom, tamo je putokaz našeg djelovanja i naših stanja i to odmah na početku romana uviđamo. Koliko se samo ogledamo u drugim ljudima? Da li tada vidimo sopstveni lik i svoje projekcije ili zaista vidimo druge ljude? Ne čini li to onda jedan pseudosistem u kojem se upravo mogu preklapati samo jedinstveni sistemi vrijednosti? Ili se može desiti i da *ja* kao drugi drugost gledam a zapravo vidim sebe, zapravo ono što vidim kao da gledam u ogledalu. Ne tražimo li stoga niz svakodnevnih odgovora na svakodnevna pitanja, ne svodimo li svakodnevno račun sa samim sobom, ne *tražimo li objašnjenja*?

Na tom putu moguća je i tema konvertizma, odnosno promjene vjere. Šta bi značila takva jedna promjena? Na koji način fasciniraju te priče, pogotovu pripadnike vjere u koju se konvertizam desio? Jer, oni koji su u vjeri odavno su, rečeno jezikom Šklovskog, automatizirani, oni u vjeri plivaju godinama, mnogi i od djetinjstva. A onda se desi susret u kojem jedna Marina postaje Merjem. I o tome svjedoči ovaj tekst, barem kao fikcija, ali fikcija toliko iskreno ispriповijedana da nam se čini da se, postmodernistički, gubi granica fiktivnog i faktivnog. A zapravo sušinski se bitno ne mijenja: “Znala je da to nije istina, jer ona je uvijek bila ista: Nekad sam se zvala Marina, rekla mi je, danas se zovem Mejrem. (...) Šta znači biti konvertit? To je za nju bio nepoznat i neusvojen pojam, riječ sa teškim odjekom u kojem se nešto uključuje čega prije nije bilo, a isključuje se nešto čega sda ima. Znala je da to nije istina, jer, ona je bila uvijek ista, imala je u sebi i sada i prije istu dušu, isto treptanje sreće života koji zna da pripada Nekome a dat za dar koji treba čuvati i vratiti. Nije se ni osjećala kao neko ko prelazi iz religije u religiju, iz vjere u vjeru, ili iz nevjere u vjeru. Osjećala se kao neko ko je dublje

utonuo u sjećanje. Ko god bi se sjetio, razmišljala je, vidio bi da smo svi rasad jedne vjere.“ (Bandić, 2016:12). Zanimljivo je kako roman pri tome prati osnovne tokove tesavvufske misli i osjećaja, čini mi se da je ova konvertitkinja, uslovno rečeno, ujedno i dervišana, a da ova pitanja, na koja već ima spreman odgovor, zapravo nudi kao jednu mogućnost dijaloga i komunikacije, jer je to jedan od primarnih zadataka književnosti. Zato nam se ovaj tekst nudi u svoj svojoj jednostavnosti, ali postavlja jako teška pitanja, kao što je pitanje slobode i vjerovanja, koja se u romanu postavljaju.

Neminovno je da je u romanu postavljen motiv potrage kao jedan od ključnih motiva. Pri tome se potraga ne dešava samo u fizičkim nego i u metafizičkim okvirima. Tekst romana prati obje ove potrage, uz imperativ pojašnjenja, ili objašnjenja, čime se i naslov romana onda pokazuje kao faktor povezivanja ta dva svijeta.

Da li je to i takvo traženje pomoći, koja se uvijek odvija u horizontali intimnog svijeta pojedinca samo jedan vid problemske situacije u kojoj se ujedno osvještava i pozicija čitatelja/čitateljke, u mreži otvorenih značenja u koju je upao i sam psiholog² i Nikola, ministar? Na koji način započeti razgovor sa Marinom/Mejrem? To ostavljamo čitateljima da sami odaberu. S obzirom da roman obiluje značenjima koja se mogu višestruko dekodirati, onda će ova komunikacija biti pravi užitak. Roman se tako otvara u dvostrukim fabularnim tokovima: prvi je konvertitkinje Marije, koji onda, neminovno komunicira sa drugim u romanu distinciranim tekstom *Potpuni čovjek*. No, i tada su granice labilne i pretaču se jedna u drugu, tako da je nemoguće odrediti gdje jedna priča počinje a druga završava i obrnuto. U sedmoj epizodi *Potpunog čovjeka* tako čitamo:“ Gledao sam njenu borbu, vidljivu i nevidljivu. Gledao sam i njenu brigu i sumnju, ali i njenu čvrstu odluku da se čupa iz živog blata u koji je upadala, iz kojeg se molila za hajr koraka, iz kojeg nije htjela druge osuđivati za nevolju, nego se trudila u svjesnosti čupanja onog drugog sloja vela koji joj je zaklanjao vidik“ (Bandić, 2016:44). Iako je ovo Sulejmanov komentar na Habibu zapravo se itekako može odnositi i na Mejrem, odnosno Mariju. Tako je započeta i igra ogledala, u kojem se identitet ogleda upravo u tekstu. Konstrukcija tog novog identiteta je zapravo izvedena preko sufijskog, ili tesavuffskog

² Možda izbor narativne figure psihologa nije slučajna, s obzirom da postoje knjige koje u direktnu vezu dovode psihologiju i sufizam. Jedna od tih knjiga i jeste Sufizam i psihologija Lynna Wilcoxa.

učenja, odnosno cjelokupnog sistema vrijednosti u kojem je cilj postati potpuni čovjek.³ A zapravo suštinska promjena nije izvanjska nego unutrašnja, naravno izvedena preko niza komunikacijskih kanala čovjeka i svijeta, čovjeka i Boga, čovjeka i vjere...

Jedan od tih kanala je svakako roman u romanu, priča u priči, ili ispisivanje teksta u tekstu. To nije pronađeni rukopis, već je naratološka igra u kojoj lik postaje autor, u kojem je tekst linijama margine ograđen od primarnog teksta u kojem je pripovjedač doktor. Priča, odnosno registar (što je opet simboličan naziv jer je naš život zapravo jedan registar, a ne kontinuirana romansirana biografija) je nazvan *Potpuni čovjek*.

Termin je uzet iz tesavvufske misli i označava krajnji cilj duhovnog ostvarenja kojem jedan čovjek/vjernik može težiti i dostići. Takav jedan put je izuzetno teško i izuzetno rijetko prijeći bez učitelja, bez nekoga ko će na određeni način znati usmjeravati putnika i učenika. U romanu se upravo tematiziraju sva problematična pitanja jednog učenika, jednog putnika, odnosno putnice, kojoj je život dodatno komplikovan samim činom konvertiranja. U ovom tekstu tako čitamo čitave slojeve duhovnih stanja na koja čovjek ne može uticati, koji su direktno suprotstavljeni materijalnom svijetu.

I zapravo je taj proces duhovnog putovanja i sazrijevanja, koji je neminovno popraćen raznim spektrom problematičnih situacija ispriповijedan na stranicama romana. Iskustvo duha, koje prevazilazi sfere dunjalučkog, iskustvo procesa spoznavanja Boga, iskustvo spoznaje samog sebe, iskustvo prožimanja procesa i ukrštanja putovanja, razgovaranja sa mudracom Salomonom, a kasnije u tekstu Sulejmanom, razgovor sa znalcima i onima koji su na istim duhovnim deredžama, sve se to ispisuje već na prvim stranicama *Potpunog čovjeka*. Tekst je pomalo misteriozan i nespecifičan, podsjeća na Humin *Sa ploča istočnih*, u onom smislu u kojem je razgovor kodiran istim sistemom vrijednosti. Na taj način se postiže jedna doza mističnosti, jer se stanja više nagovještavaju nego što se objašnjavaju, pa je i razumijevanje tih duhovnih putovanja zapravo uslovljeno percepcijom recipijenta, ili čitatelja.

I u tome je ljepota ovog romana. On ništa ne navodi kao gotovo rješenje, nego daje putokaze za vlastitim iskustvima. Tako žena nalazi sugovornika i onog koji razumije tek u Solomonu, u jednom

³ O tesavuffu detaljnije u knjizi Edina Urjana Kukavice Antropologija tesavvufa tesavvuf iznutra .

dijalogu *ruha*, u kojem se identitet nalazi s one strane ogledala, iza naše materijalne stvarnosti ali ipak uronjene u nju. Ovdje je metafora tunela zapravo višestruka. Tunel je kao život, put koji treba proći, ali ujedno i naše duhovno stanje: „Tražim objašnjenje”, počeh pokajnički plakati, ‘bilo bi mi lakše’, skoro se naslonih Solomonu na prsa (...) Zašto bi uostalom bilo toliko suza milosti u ovim rijekama, i otkuda nadolazeća simfonija ako nije čovjek ponio svoju bit kao čovjek? Zato ja tražim objašnjenje u sferama koje nas blago umotavaju oprostom, onom utjehom da čovjek nije stvoren takav da bi bio proklet nego da bi mu bilo oprošteno. (...) Bojiš li se svoga ogledala, sakrij se ispod neba i hodaj tunelom na čijem kraju se ne vidi svjetlost, ali to ti ne bi bilo dobro, nikako. Zidovi tunela su vlažni, klizavi i hladni, jezoviti i zastrašujući, mračni i tamni kao zemljina dubina. (...) Zato tražim objašnjenje, pokušavam iz svoga tunela istjerati svaki mrak i svaku jezu, oplijeviti ga, očistiti, omirisati i dotjerati, baštu načiniti od njega., (Bandić, 2016:18) Treba li uopće napomenuti da je ljubav jedini put u tome? Da je ljubav, a ne strah jedina vrijednost kojom treba težiti? Prava spoznaja je jedino moguća u ljubavi, u *ašku*, što iščitavamo u romanu, i to u momentima kada insan izgori i spoji se sa Jednim, nestane u svom bitku, u potpunosti iščezne u moru ljubavi, kao što su naučavali i Rumi i Šems i Junus Emre... Na taj način se roman uklapa u čitavu mrežu romana koji tematiziraju tesavvuf, ili koji tematiziraju Rumijev život i njegovo prijateljstvo sa Šemsom Tibrizijem.⁴ U romanu pratimo dvije priče: Nikolinu, dunjalučku, sasvim svjetovnu i Mejreminu duhovnu. I one se međusobno prepliću kako bi čitalac upravo imao binarne opozicije u kojem se pokazuje realizacija različitih identiteta, odnosno ukazuje se na različite puteve konstruiranja identiteta. U tome se dešavaju susretanja, i naravno nerazumijevanja. Jer, kako onaj koji nije zaljubljen da razumije onog koji izgara u ljubavi? Doktor teško shvata Mejremino stanje, koje je stanje spoznavanja? On se pita: *Kako je spustiti tu, pored mene, u ordinaciju?* Ovo metaforično spuštanje se dešava svakodnevno, kako se spuštati i uzdizati, uzdizati i spuštati? Kakvi su procesi koji prate to uzdizanje i spuštanje? Kako informirati ljude na putu do *insan-kjamila* kojim vidom vidite, indirektno ukazuje Mejrem, kad je taj vid zapravo identičan vidu Sulejmanovom, i samo se u priči o njemu može nagovijestiti i naslutiti. Tako se priča u marginama iščitava kao

⁴ Navedimo samo neke: Ahmet Ummit: Dervish Gate; Elif Šafak: Ljubav; Nahal Tajadod: Izgorjeli Rumi; i mnogi drugi

hiperalegorična i hipermetaforična, upravo u svojoj dvostrukosti i u svom paru: kako fizičkom tako i metafizičkom. Lice i jeste i nije lice, voda je fizička i metafizička, zastori su isto i fizički i metafizički. Simbolično u broju sedam, u putu insana od sedam stupnjeva, simbolično kao sedam nebesa.

Potruga i objašnjenje su ovdje prikazani kao put i putovanje, smjena stanja i procese duhovnog sazrijevanja, koje je neminovno povlačilo za sobom i konkretnu reakciju okoline, koja u Mejreminom slučaju se iskazuje kao jedna rigidna i zatvorena sredina koja nije spremna na promjene bilo kakvih identiteta.

Nijedna transformacija nije lagana. I to nam ovaj roman pokazuje, da svako mijenjanje stanja, pogotovo iz korijena nosi sa sobom i užitke i teškoće. Autorica nam pokazuje da živimo svijet plurala, tako omiljen poetici postmodernizma. Iako se samo nagovještavaju neki elementi poetike postmodernizma ovo je roman koji više teži da na iskren način ispriča jednu životnu priču, priču koja se svima može desiti. Iako, kako to piše Eco (2005) prešutno prihvatamo *fikcionalni sporazum* čitatelji se, čitajući ovaj roman, ne mogu oteti utisku stvarnosti ispričovijedanog. Teško se ovdje može povući crta između fikcionalnog i faktičnog. Ovo je upečatljivije time što je priča ispričana u iskrenom duhu, ona nam se čini bliskom i ličnom i zato je ovo jedna od rijetkih knjiga koja se čita u jednom dahu. Ova iskrenost u pripovijedanju nam likove čini bliskim, njihove probleme plastično prikazuje, što, opet, otvara jedan prostor koji osvjetljava probleme drugih i drugačijih. Istovremeno, ovakve teme nam skreću pažnju na pravo na izbor i na mogućnosti koje jedan akt slobode i slobodnog djelovanja ima, a na šta društvo, često, nažalost, nije spremno.

Svaka promjena identiteta nosi sa sobom i druge promjene. Svako slamanje jednog gnijezda automatski pretpostavlja i izgradnju drugog gnijezda. Takav put, naravno nije lagan, i to stalno iščitavamo, u negodovanju zajednice da prizna promjenu identiteta. O tom putu i svim teškoćama autorica piše, o svim nadanjima, željama, ljubavima. O svim mogućim promjenama koje se dese kada se podvuče crta i započne se neki novi život.

Roman je prožet nizom takvih *epizoda*. (Bandić, 2016:38) Epizode su to u romanu u potpuno ograđenom tekstu *Potpunog čovjeka* i one prate evoluciju odnosa Sulejmana- a etimološki ime ima značenje *mir*; *mudrac*, iz korijena izvedene imena *es-Selam*, i

Habibe- *one koja je voljena*, na putu do dosezanja stupnja *insanijamila* (Bandić, 2016:99). Ovo je ujedno i mistički odnos koji je poznat samo autorici Mejrem, tako da se na pitanje ko je Sulejman, pjesnik koji je iz zarobljeništva prirode prešao u zakone jezika, može samo nagađati. No, to nije ni bitno, koliko je bitno pratiti duhovni put i izdizanje Habibe koje korespondira sa istim putovanjem Mejrem, a zatim i putovanjem mnogih znanih i neznanih putnica na ovome svijetu. S druge strane tekst komunicira i sa psihologom Ademom, tako da se sama struktura značenja spiralno povezuje i možemo samo naslućivati određene sekvence teksta koje mogu poslužiti nekom trećem, četvrtom, petom čitatelju/teljki. U tranzicijskom društvu u kojem nema sistema vrijednosti upravo će se dešavati politika isključivanja i marginaliziranja ne zbog djelovanja pojedinca nego zbog nespremnosti da se djeluje na samom sebi, da se suoči sa vlastitim nedostacima i manama. A ako čovjek nije spreman na samopreispitivanje, onda jedna takva, pomalo sebična i *self-centered* pozicija ne vodi ka dijalogu i napretku. Ne svjedoči li i tekst Esme Bandić jednom teškom stanju, jednoj teškoj bolesti osuđivanja drugog upravo zbog takve logike, u kojem se čovjek samocentira u okviru svog malog univerzuma? Jer ako ste bolji od nekog onda ste zapravo bolji od svih, pa nema ni potrebe za samopreispitivanjem. Nekoliko je takvih epizoda u romanu, u kojem mjesta sigurnosti i pouzdanja, kao u baladama, postaju mjesta nesreće. Umjesto ispisivanja književnog teksta kao svjedočanstva traume ovdje se desio susret sa traumatičnim i izokrenutim sistemom vrijednosti jer Mejrem u vjeru ne ulazi sistemom enkulturacije već iskrenim povratkom/odzivom/sjećanjem duše, što potvrđuje i (duhovno) ljekoviti tekst margina. Tako se sada dešava, u interpretativnom sistemu jedan paradoks: pacijent je zapravo liječnik, tekst margina koji bi trebao da govori o izlječenju osobe koja je pisala zapravo postaje mjesto iscjeliteljskog preporoda onih koji čitaju: u prvom redu psihologa Adema i ministra Nikole, ali ovaj trijadni odnos se sada prenosi i na širu društvenu zajednicu, i na same recipijente teksta, odnosno romana.

Naravno, sve to ispriopovijedano sa senzibilitetom žene, i to se jako dobro osjeti u cijelom romanu. Ta senzitivnost žene i njen pogled na svijet, ta rastrzanost između prihvatanja i neprihvatanja sredine, ti strahovi od promjene kako fizičke tako i metafizičke, sve se to tanahno ispisuje i osjeća. Ova senzibilnost, ova osjećajnost je jedna od bitnih odlika i vrijednosti romana u kojoj čitalac/teljka može da optikom žene zrelog doba (u svakom smislu) može da vidi

boje svijeta, opet, kako fizičkog tako i metafizičkog. Naravno, uz sva moguća iskušenja takvog puta, takve preobrazbe.

Roman Esme Bandić *Tražim objašnjenje* na svega 130 stranica otvara sasvim ozbiljne teme. Ispričovijedan sa izuzetnom lakoćom, stilski ponegdje podsjeća na poeziju, ovaj roman konstatno podsjeća da svaki čovjek ima pravo izbora, a sa tim ima i odgovornost koja dolazi sa izborom. Ujedno, svaki čovjek bi trebao poštivati pravo na izbor onog drugog, bez obzira da li se slaže ili ne slaže sa tim izborom. Tu na scenu stupa dijalog i politika *razlike* a ne *raskola*. Zato ovaj roman ne nudi gotova rješenja, on postavlja pitanja, ali ne daje odgovore. Odgovori na pitanja koja se postavljaju u procesu mijenjanja identiteta su krajnje individualna i takva trebaju i ostati.

Literatura

1. Bandić, E. (2016). *Tražim objašnjenje*. Travnik. Zavičajni muzej Travnik.
2. Kukavica, E.U. (2011). *Antropologija tesavvufa tesavvuf iznutra*. Sarajevo. Autor.
3. Eco, U. (2005). *Šest šetnji pripovjednim šumama*. Zagreb. Algoritam.
4. Shaffi, M. (2014). *Oslobađanje od sebe: sufizam, meditacija i psihoterapija*. Tuzla. Univerzitetski klinički centar i Udruženje psihijatara Tuzlanskog kantona.
5. Wilcox, L. (2006). *Sufizam i psihologija*. Tuzla. Medžlis Islamske zajednice.

FACES OF THE BROKEN MIRROR: SAME EYES OF M. AND M.

Abstract

This novel is about constructing identity, a new identity of a woman-convertit from one religion to another. It's a process that has been explained throughout the spiritual journey of Marija/Mejrem.

Key words: *novel, postmodern, identity*